

Charlie Chaplin – samhällskritiker & medmänniska

En hisnande rullskridskofärd invid en avgrund. En sliten, svart känga som äts upp i brist på mat. En barberare som till tonerna av Brahms ungerska dans nummer fem rytmiskt höghastighetsrakar en kund. Och så, förstås: mustaschen, hatten, käppen. De första associationer som namnet Charlie Chaplin ger är humoristiska paradnummer ur filmhistorien – och listan över dessa skulle kunna göras mycket lång. Chaplin är det komiska universalgeniet som nått en större publik spridd över en större geografisk yta – bokstavligen hela jordklotet – än någon annan någonsin.

TEXT: MALENA JANSON

Parti för de svaga

Men Chaplin var ännu mer än så och utan dessa andra egenskaper skulle han inte nått sina exempellösa framgångar: han var till exempel en orädd samhällskritiker och medmänniska som alltid tog parti för de svagaste och häcklade de mäktigaste.

Kanske sprang hans starka sociala patos ur barndomens upplevelser. Chaplin föddes 1889 och växte upp i södra Londons slumkvarter tillsammans med den några år äldre brodern Sydney. Mamma Hannah slet hårt för att få tillvaron att gå ihop och för att hålla barnen borta från gatorna; först som varietésångerska och småningom, när hon tragiskt tappade sin sångröst, som uppdragssömmerska. När Charlie var i sexårsåldern drabbades hon av en psykisk sjukdom och kom sedan att tillbringa långa tider på sjukhus. Fadern, Charles senior, var en alkoholiserad varietésångare som levde med en ny familj och dog när Charlie var 12 år. Bröderna bodde växelvis på fattighus, barnhem och hos släktingar men försörjde sig periodvis själva med diverse ströjobb. Charlie hann prova på en yrkeskar-

I regitagen med "Diktatorn".

Under inspelningen av "Guldfeber".

riär som springpojke, pappershandelbiträde, betjänt, gatuförsäljare och glasblåsare innan han engagerades i den vid den här tiden enormt livaktiga varieté- och musical-branschen. 1908 anställdes han i Fred Karnos turnerande skådespelartrupp där Sydney redan hade jobb och när truppen 1911 reste till USA blev Charlie kvar på andra sidan Atlanten.

Den lille luffaren gör succé

I USA var det det nya mediet, filmen, som gällde och 1914 fick Chaplin jobb vid Keystone Film Company där han blev en omedelbar succé som The Tramp, eller Den lille luffaren som han kallades på svenska. Hur rollkaraktären kom till har Chaplin återberättat evinnerliga gånger i intervjuer: Det var knappt om tid tills han skulle in och improvisera framför kameran, han hade ingen aning om vad han skulle hitta på, tog en sväng in i kostymförrådet och plockade på sig en sliten frack, en rundkullig, lite för trång hatt, ett par alldeles för stora skor, en bambukäpp och en lösmustasch. Han sotade sina ögon och ögonbryn, såg sig i spegeln och kände hur han bytt gestalt till en delvis bekant, delvis främmande karaktär – en karaktär med oändliga möjligheter.

Chaplins karriär saknar motstycke i filmhistorien. Inom ett år var han världsberömd och inom ungefär lika kort tid var han högst betald i Hollywood. Varje gång han bytte filmbolag förhandlade Sydney Chaplin, som hade parallella karriärer som skådespelare och manager åt den berömda brorsan, fram nya fantastiska kontrakt åt honom. De gav honom mer pengar men förlänade honom också, ännu viktigare, större frihet som konstnär. För det visade sig snart att Chaplin inte bara var en lustig figur och skicklig skådespelare utan att han skrev historier, rollbesatte, regisserade, producerade och helst klippte sina filmer själv och ju större kontroll han hade över filmarbetet, desto bättre blev slutresultatet. 1918 stod hans egen Chaplin Studios färdig och fullt utrustad med allt som krävdes för förarbete, filminspelningar och postproduktion. Här kom samtliga av Chaplins mest berömda filmer till.

Det var med den i stort sett totala makten över hela filmprocessen som regissören, trots kollegers skepsis, kunde blanda etablerade filmgenrer på ett tidigare aldrig skådat sätt. Han korsade komedi med drama och gjorde "A picture with a smile – and, perhaps, a tear" som förtexten till den första långfilmen "Chaplins pojke" från 1921 anger. Och det är just i mötet mellan socialt patos och skratt som den chaplinska magin uppstår. Med enbart det förstnämnda skulle filmerna lätt slå över i antingen sentimentalitet eller plakatpolitik och med enbart det sistnämnda skulle filmerna bli några i mängden av den högkvalitativa stumfilmskomedi som producerades i Hollywood på 1910- och 20-talen. Man kan sammanfatta det som att Chaplin i sina filmer skildrade mänsklighetens tillkortakommanden med satir och den enskilda människans tillkortakommanden med empati. Enligt den brittiske författaren Simon Louvish var det just tack vare genreblandningen som Chaplins världsvida popularitet stadigt växte för varje film – åtminstone till och med "Diktatorn" 1940. I sin bok "Chaplin. The Tramp's Odyssey" citerar han en intervju av Benjamin De Casseres i New York Times från 1920 som träffande beskriver Chaplins dubbla natur som komiker och dramatiker:

In many hours easy conversational talk with Chaplin I discovered a spirit of very rare vintage – a poet, an esthete, a dynamic and ultra-advanced thinker; a man with a thousand surprising facets; a man of many accomplishments; a man infinitely sad and melancholy; a man as delicate as violin strings that register the world-wail and the world-melody; a Puck, a Hamlet, an Ariel – and a Voltaire (...) I have never met an unhappier or a shyer human being than this Charles Spencer Chaplin.

Med rak rygg

Några av de samtida fenomen som Chaplin var starkt kritisk mot och drev hejdlöst med i sina filmer var klassklyftorna, den ekonomiska politiken och patriotismen. "Stadens ljus" från 1931 handlar om Den lille luffarens vän-

Chaplin viskar med italienska megastjärnan Sophia Loren.

Chaplin med Albert Einstein.

Vart han kom drog Charlie Chaplin stora folkmassor.

skap med å ena sidan en fattig, blind blomsterförsäljerska, å andra sidan en självmordsbenägen miljonär som bara vill veta av sin nye vän när han är kraftigt berusad. Den lille luffaren gör vad som helst för pengar, som han i sin tur ska ge till den blinda flickan, och förnedrar sig gång efter annan. Han tigger, han plockar hästspilling på gatorna, han ställer upp i en uppgjord boxningsmatch som han förlorar på knockout. Men som i alla Chaplins filmer förlorar han aldrig sin värdighet som människa: han vinnlägger sig om att hans klädtrasor ska se så propra ut som möjligt, han promenerar längs gatorna med rak rygg och han uppträder gentlemannamässigt mot sina medmänniskor. Den självmordsbenägne miljonären, däremot, framstår i sin slösaktighet, nyckfullhet och gränslöshet som en människa som helt förlorat sin inre värdighet och ersatt den med en ytlig, ekonomisk dito. För honom är dollar den enda valuta som gäller, och det värde livet räknas i.

Även i "Moderna tider" från 1936 är människovärde ett centralt tema och mer specifikt Depressionens inverkan på detta. I början av 1930-talet reste Chaplin runt i Europa och vart han kom blev han inbjuden till världens mäktiga. Han diskuterade ekonomisk politik med Churchill, Einstein och Gandhi och väl hemma i Kalifornien igen skrev han ett verk betitlat "Economic Solution" där han gav sin syn på saken, tydligt inspirerad av sina möten. Bland hans förslag till krislösningar fanns kortare arbetsdagar, en global valuta och en förändrad inställning till industrimaskiner: "Arbetsbesparande maskiner och andra moderna uppfinningar var ju inte tänkta att öka profiten, utan hjälpa mänskligheten i sin strävan efter lycka." Ett

konstaterande som han återkommer till i en klassisk scen från fabriken i "Moderna tider": för att effektivisera löpande bandet testas en matningsmaskin med vars hjälp

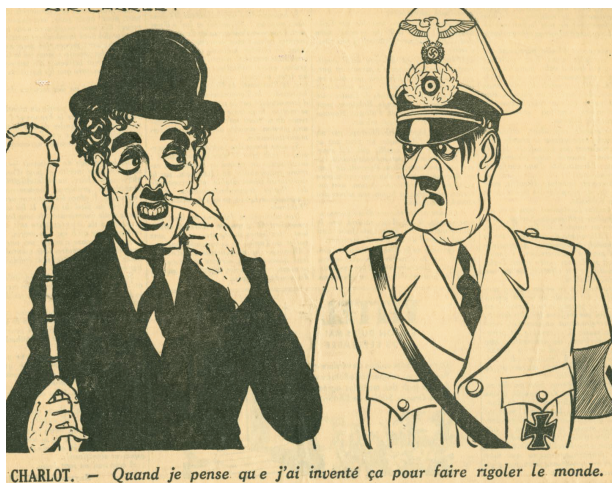

Chaplin med sin fru, skådespelerskan Paulette Goddard.

Chaplin regisserar Jackie Coogan i "Chaplins pojke".

Fransk karikatyrteckning i översättning: "Chaplin - När jag tänker att jag kom på den här för att får världen att skratta."

Chaplin delade Mahatma Ghandis anti-vålds filosofi.

arbetaren kan utföra sitt jobb samtidigt som han äter lunch. Maskinen fungerar dock inte helt tillfredsställande och Den lille luffaren, som naturligtvis får agera försöksperson, blir nedsölad, mörbultad och föga mätt. "Moderna tider" går också på sitt genialt komiska vis hårt åt den arbetslöshet som driver människor in i kriminalitet och vars omfattning enligt Chaplin hade kunnat minskas med en annan politik. I en intervju 1932 hävdar han att "något är fel. Saker har skötts illa när fem miljoner människor är arbetslösa i världens rikaste land. Jag tror inte att man kan avfärda detta chockerande faktum med att dåliga tider alltid måste följa på goda."

Parodi på Hitler

I samma intervju, återgiven i Chaplinkännaren David Robinsons standardverk "Chaplin. His Life and Art", förutspår regissören vad den växande nationalismen i 1930-talets Europa kommer att leda till: "Patriotismen är den värsta galenskapen världen lidit av. Jag har rest runt i Europa i flera månader nu. Patriotismen är alltså närvarande och den kommer att leda till ett nytt krig." I "Diktatorn" kom Chaplin att driva gäck med patriotismen i dess mest monstruösa form. 1938, medan resten av Hollywood hukade för nazisterna, beslutade Chaplin att han måste parodiera Hitler. Denne Hitler, vars "Chaplinmüstasch" det sjöngs skämtvisor om, hade faktiskt mer gemensamt med Chaplin än en viss ansiktsbe håring. De två var födda i samma aprilvecka 1889, de hade båda erfarenhet svår fattigdom och därefter ofattbar framgång och de var båda envåldshärskare: den ene över det han drömde om som Tredje Riket, den andre över ett filmimperium. Där tar dock likheterna tvärt slut. Nazisterna hatade

Chaplin inbjuden till Winston Churchills lantgods.

Omgiven av reportrar under Europaturnén.

Chaplin och Chaplin hatade nazisterna och på frågan huruvida han verkligen var jude, som nazisterna envist hävdade, svarade han att "man inte behöver vara jude för att vara antinazist. Det enda som behövs är att man är en normal, anständig människa."

Det verkliga genidraget i "Diktatorn" är förstås att Chaplin spelar två roller; både som Andenoid Hynkel, diktatorn i Tomanien, och som den försagde judiske barberaren i ghetton. Därmed understryks det absurda i att två människor, fysiskt identiska, skulle påstås tillhöra vitt skilda raser varav den ena överlägsen den andra. Driften med Hitler, hans medarbetare och hela den nationalistiska hysterin går mycket långt och i efterhand sade Chaplin att han inte skulle ha skämtat på det viset om han hade känt till nazisternas "mordiska vansinne". Filmen hade premiär 1940, när Tysklands framgångar i kriget var som störst, när Frankrike nyligen hade ockuperats och blitzen av London pågick som värst. Filmen blev en stor framgång i USA och Storbritannien – men i Sverige fick den inte premiär förrän efter krigsslutet. I sin bok "Chaplin i Sverige" återger Uno Asplund ett brev som skickades till Svensk filmindustri och Statens biografbyrå från Berlin 1939 där en viss I A Malzer varnar för Chaplins "hetsfilm". Brevet besvarades omgående i mycket vaga ordalag och kanske var det rädslan för nazisternas repressalier som hindrade SF från att distribuera "Diktatorn". Filmen kom dock att ses av tusentals svenskar: den amerikanska ambassaden hade lyckats få in en kopia i landet och med särskilt tillstånd från Chaplin personligen visades den för fulla Folkets hus – ibland uppemot sex bejublade gånger per dag.

Chaplins adelsmärke: tragikomiken

Medan Chaplins parodier på mänsklighetens tillkortakommanden ofta är skoningslösa skildras den enskilda individens tillkortakommanden på ett helt annat, mildögt komiskt vis. Vi skrattar åt den berusade miljonären och åt diktator Hynkel men med Den lille luffaren och med den judiske barberaren för att använda en sliten humordistinktion. Chaplin är alltid på den maktlösa människans sida gentemot auktoriteten, på den utstöttes gentemot den sociala gemenskapen och på barnets gentemot den vuxne. I "Cirkus" från 1928 får Den lille luffaren jobb på en kring-resande cirkus. Men inte för att han är rolig när han anstränger sig för att vara rolig utan för att folk vrider sig av skratt när han, ständigt och jämt, råkar ställa till det. Den motvillige, oavsiktliga clownen som lever i skräck inför den dag då folk inte längre skrattar åt honom – det är den djupt tragikomiska roll Chaplin har här och som han återkommer till många år senare i den vemodiga "Ramplyjus" från 1962. Men trots sin extrema underdogposition lyckas han ta revansch på den elake cirkusdirektören och den gapskrattande publiken. Han får sänka cirkusprinsessan också, men väljer i stället det sant solidariska: att se till att hon får den cirkusprins hon egentligen håller av. "Cirkus" har gått till filmhistorien som den kanske mest otursdrabbade filminspelningen genom tiderna men återfinns också på Ingmar Bergmans topp-tio-filmlista.

Också i "Guldfeber" från 1924, den film som Chaplin själv var mest stolt över, är utanförskapet ett huvudtema. Här är Den lille luffaren en av tusentals som kring sekelskiftet 1900 beger sig till Alaska i jakt på guld men som ideligen hamnar på irrvägar såväl bildligt som bokstavligt. Han används som driftkucku av stadens skönhet Georgia för att locka enkla skratt och han står i kylan och ser på när den lyckliga sociala gemenskapen firar nyår. Han är för blyg för att prata och visar hellre sina känslor medelst en liten dans utförd av två frallor faststuckna på gafflar. (Just den klassiska scenen väckte en så våldsamt fröjd vid premiärvisningen i Berlin att publiken krävde att biografmaskinisten skulle stoppa filmen, spola tillbaka och reprisera. Vilket han gjorde – till publikens ännu större fröjd.) Till slut – genom en räcka ödets lyckliga nycker – får Den lille luffaren ett halvt guldberg och stadens skönhet. På återresan till civilisationen, iklädd flera lager dyrbara pälsar, stannar han till och plockar upp en cigarrstump från däck. Fattigdomen sitter i ryggmärgen, krökningen av ryggen för att krasa åt sig en några-bloss-kvarfimp är en reflexrörelse.

Det gäller för Den lille luffaren och det gällde för Charlie Chaplin. Han levde sina allra flesta år i lyx och överflöd men var präglad av barndomens fattigdom i Kennington, London. Kanske var det därför han förblev clown, samhällskritiker och medmänniska livet ut.

På www.sfi.se/filmiskolan hittar du även filmhandledningar till filmerna "Chaplins pojke", "Cirkus", "Guldfeber", "Moder-na tider", "Stadens ljus" samt "Diktatorn".

